

HAKEMLİ YAZILAR/Refereed Articals

Modernleşme Dönemi Sosyal Tarih Yazımına İlişkin Kısa Bir Değerlendirme: Urfa Örneği

Özlem KUTKAN*

Öz

Bu makale, Osmanlı İmparatorluğu modernleşme süreci kurum ve kimlikleri üzerinden üretilen belgelerin niteliklerini tartışmış ve sosyal tarih yazımında sıradan insanın gündelik yaşamı inşası hedefinin söz konusu kayıtlar üzerinden değerlendirme sürecini Urfa Sancağı üzerinden aktarmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Arşiv, Modernleşme, Sosyal Tarih Yazımı.

A Brief Evaluation of Modernity Process in Writing Social History: Urfa Example

Abstract

This article aims to discuss the qualities of the documents created based on institutions and identities of the Ottoman Empire's modernity process and to transfer the evaluation process of the purpose of rebuilding of lives of ordinary people in social history writings through Urfa city.

Keywords: Urfa, Archive, Modernization, Social history writing.

* Araş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Tarih araştırmalarında ağırlığı giderek artan sosyal tarih yazımı, XX. yüzyılın sonlarından itibaren birbirinden oldukça farklı çalışmalarla okuyuculara ulaşmaya başlamıştır.¹ Bu araştırma ise söz konusu yazım ideâlinde sıradan insanın gündelik yaşamını inşâ etme hedefini, ağırlıklı olarak II. Abdülhamid dönemi Urfa'sı üzerinden yazım sürecinin zorlukları ve olanaklarının kısa bir tahlili niteliğinde kaleme alınmıştır.

Kimliklerinin ve yaşam biçimlerinin kavranmasının hedeflendiği Urfa'da, Müslüman nüfusun ağırlıklı olarak Türkler, Araplar ve Kürtlerden; Gayr-ı Müslim nüfusun ise Gregoryen Ermeniler, Protestanlar, Süryani Yakubiler ile Rum Ortodokslardan oluştuğu ifâde edilebilir.² Söz konusu nüfus, Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünün uzatılması çabalarının “modernleşme” olarak tanımlandığı bu evreyi kendi özgün koşullarında yaşamış ve tarihleri de sürece modernleşme ile dönüşen ve/veya henüz eklenilen kuruluş ve farklı yapılanmaların ürettiği belgeler üzerinden şekillenmişti.³

Meseleye Osmanlı Tarihi'ne ilişkin sıradan insanların gündelik hayatının inşası hedefinin zorlukları ile başlandığında ilk olarak birey-toplum-teşkilat ilişkileri ekseninde duygu ve düşüncelerle harmanlanan bir tarih yazımı için gerekli kayıt üretme ve onları muhafaza geleneğinin bulunmayışının yol açtığı yoksunluklara değinilebilir. Meselâ, 2008-2009 yılları Urfa saha araştırmasında BOA kaynaklarında isimleri çok sık geçen ve İstanbul-Urfa yazışmalarının önemli kalemini oluşturan Milli, Karakeçili Ařiretlerinin⁴ ahfâdı ile yapılan görüşmelerde dahi sözlü tarih geleneğinin dışında ve ona kaynaklık eden yabancı seyyahların kitapları ve bu kişilerin çektikleri fotoğraflara eşlik edecek

- 1 Nicault, C. (2001). *Kudüs 1850-1948*, Çev. Vali, E.S. İletişim, İstanbul; Ginzburg, C. (2011). *Peynir ve Kurtlar*, Çev. Gür, A. Metis Yayıncılık, İstanbul; Foucault, M. (2006). *Deliliğin Tarihi*, Çev. Kılıçbay, M. A. İmge Yayıncılık, Ankara; Çadrcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, TTK.
- 2 Genel itibariyle Urfa'nın içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, M.Ö. I. binden itibaren Asur, Med, Pers, Makedonya, Roma, Selçuklu, Haçlı, Eyyubî, Moğol, Akkoyunlu, Memlûk, Safevî ve Osmanlı hakimiyetlerinde yer aldığı ifade edilebilir *Yurt Ansiklopedisi* (1984) 7367-7386.
- 3 Seyitdanloğu, M. (1999); Seyitdanloğu, M. (2006); Kodaman (1987); Tanpınar (2001) 146-147; Zürcher (1999) 120-121; Ortaylı (1983)149-204; Derinçil (2002); Kürkcüoğu (2008). Esasen modernleşme çabalarının *Tanzimat* ile birlikte İmparatorlukta yeni bir ivme kazandığı bilinmektedir. Ancak, ulaşım koşulları, coğrafî konum, iktisadi yetersizlikler ve nitelikli yöneticilerin az sayıda bulunması gibi sebeplerden ötürü, Tanzimat Fermanı hükümleri imparatorluğu'nun tamamında eş zamanlı olarak uygulanamamıştır Çadrcı (1997) 181. Bu bağlamda Urfa'nın da Tanzimat Fermanı kapsamına geç giren bölgelerden biri olduğu belirtilmelidir Bayraktar (2007) 6-8.
- 4 DHMKT D. 2417/G.125; DHMKT D. 950/G.33; DHMKT D. 1921/G.72; DHMKT D. 1935/G.21; DHMKT D.2289/G.88; YMTV D. 212/G. 158; YMTV D. 212/G.16; YMTV D. 212/G. 158; YEE D. 131/G.30; YMTV D. 212/G.158; YMTV D. 265/G.60 kayıtları Milli ve Karakeçili Aşiretlerinin Urfa gündelik hayatı üzerindeki etkilerini gösteren yazışmalara örnektirler.

kişisel mektup ya da hatıratlara ulaşmanın mümkün olmadığı görülmüştür. Ya da kimi aşiretler seyyid olduklarını iddia etmişler, ancak muhafaza ettiklerini iddia ettikleri bu kayıtları kimi zaman göstermek dahi istememişlerdir⁵. Dolayısı ile, üst düzey entelektüel Osmanlı bürokratlarının ya da ailelerin hatıratları dışında -ki onların çoğu büyük ölçüde çoktan okuyucuların ilgisine sunulmuş durumdadır- hatırat tutma ya da mektuplar gibi üretilmiş olanları koruma eğiliminin olmayışı gündelik hayatın tarihini yazmak isteyen araştırmacılar için ciddi bir boşluk oluşturmuştur.⁶ Muhtemelen bireyler arasında mektuplaşmalar gerçekleşmiştir. Ancak günlük tutma, mektup koleksiyonları, hatıratlar açısından Urfa yerelinin ürettiği kayıtlara en azından bu araştırma kapsamında hâlâ ulaşılammıştır.

İkinci olarak, XIX. yüzyılda hukuk sisteminde yaşanan ıslahatlar sonucunda şer'iyeye sicillerine konu olan dava türlerinde yaşanan daralmanın, bireylerin yaşam akışlarının mahkeme kayıtları üzerinden okunması olanağını modernleşme dönemi tarihçileri açısından zorlaştırdığı meselesine değinilebilir. Esâsen, XIX. yüzyıldan itibaren hukuk sahasında ağırlığı giderek artan nizâmiye mahkemeleri kayıtlarının bugün derli toplu koleksiyonlarının bulunmayışı da şer'iyeye mahkemelerinden doğan boşlukların giderilmesini engellemektedir.⁷

Osmanlı İmparatorluğu "*Hâzine-yi Evrâkı*"nın yani Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'nda yer alan başta Yıldız Evrakı, Dâhiliye, Hâriciye, Şûrâ-yı Devlet kayıtları ve salnâmelerin meseleye katkısı ise şüphesiz tartışılmazdır. Söz konusu arşiv kayıtlarının Urfa yerelini anlamaya yönelik içerdiği bilgiler üzerinden sancak merkezi ve İstanbul'un gündemini meşgul eden ana kimliklerin varlık ve faaliyetlerinin ve bunların etkilerinin okunabildiği, fark edilebildiği söylenebilir. Esâsen bu kimlikler, sorun çıkardıkları, yaşadıkları ve talepleri olduğu sürece belgelerdeki varlıklarını daha da arttırmışlardır. Tüm bunlara Deringil'in arşive yönelttiği özenli dikkatinin sonucunda kıymeti daha net anlaşılan II. Abdülhamid dönemi sembollerini okuma metodu da eklenmiştir.⁸ Bu amaçla nişan ve taltif kataloglarında geçen isimler, salnâmeler ve seyahatnamelerle birlikte okunmaya çalışılmıştır. Ancak son kertede hâlâ sahadaki sıradan insan hayatlarının mümkün mertebeye kopuksuz bir süreç dahilinde izlenmesi imkânı elde edilememiştir. Esâsen bu doğaldır en nihâyetinde göz önünde tutulması gereken husus ilgili kayıtların büyük

5 Şanlıurfa, Yukarı Telfidan Köyü saha araştırması. Milli ve Karakeçili Aşiretleri ile yapılan görüşmeler.

6 Adivar, H.E. (2005) *Mor Salkımlı Ev*, Haz. Kalpaklı, M. Türkgeldi, G. Özgür, *Yayınları, İstanbul*; Fatma Aliye Hanım (1995) *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınları, İstanbul.

7 Kenanoğlu, M.M. (2005) *Nizâmiye Mahkemeleri, İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, Diyânet, 185-188.; Bingöl, S. (2005) Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-yi Mehâkim'deki Üst Mahkeme Kararları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, S. 19, Temmuz, 19-38. Şer'iye Sicillerine seçilen örnek ise 23 Recep 1293- 25 Şaban 1296 tarihli Urfa Şer'iyeye Sicili ile sınırlıdır.

8 Deringil (2002).

bir kısmının Urfa'da yer alan sosyal grupların bizzat kendi kaleminden çıkmadığı gerçeğidir.⁹

Bu noktadan itibaren yabancı kurumlar ve kimliklerin Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin ürettikleri belgeler meselesine değinilecektir. Bu bağlamda da ilk olarak kaynak üretimi açısından İngiltere, Fransa ve Almanya'nın Urfa'da konsolosluk açmayışlarının konsolosluk kayıtlarının Urfa'ya ilişkin daha az rapor tutmalarına yol açtığı ifade edilebilir. Esâsen söz konusu konsolosluk kayıtlarından yalnız İngiltere'ye ait olanlar okunmuş ve Urfa'ya ilişkin bilgilerin daha ziyade Halep Konsolosu'nun gerekli hallerde yani sancağa dikkatini vermek zorunda kaldığı zaman tuttuğu anlaşılmıştır. Bu da benzer eğilimin, diğer ülkelerin konsolosluk kayıtlarında da yaşanmış olduğu fikrini uyandırmaktadır. Her hâlükârda bu iddia söz konusu kayıtların taranması ile sınanacaktır. Böylelikle yine ve yeniden Urfa'nın bir süreç dâhilinde okunması ciddi anlamda gerçekleşmemiştir. Ancak burada önemli bir noktaya değinilmelidir ki bu, İran'ın Urfa'da şebenderlik açtığı bilgisidir. Dolayısıyla, Urfa Sancağı'na ilişkin şebenderlik kayıtları araştırmacıların ilgisini bekleyen ve hak eden vesika grupları arasında yer almaktadır.¹⁰

En nihâyetinde, Urfa'da akan hayatlardan bir süreç dahilinde ve *daha kopuksuz nitelikte* okunabilen kayıtların misyonerler tarafından tutulduğu görülmüştür. Esâsen, gerek her araştırmacının belirli bir zaman içerisinde bitirilmesi zorunluluğu ve gerekse dil hakimiyeti faktörü bu araştırmada yalnız ABCFM yani Amerikan misyonerleri belgelerinin okunmasına imkân tanımıştır¹¹ ve Fransa, Almanya gibi devletlerin misyoner kuruluşları bizzat bu çalışmaya konu olmamışlardır.

Neticede, Amerikalı misyonerler, ifade edildiği üzere hem sosyal rutine dair daha ayrıntılı okumalar yapılmasına hem de bizzat sosyal yaşamın unsurları olarak “kentteki birilerinin” hayat akışlarından haberdar olunmasına olanak tanımışlardır. Bunu yaparlarken kurumsal ve bireysel düzeyde kente kattıkları ve aldıklarını kimi zaman belgelere yansıttıkları ruh halleri ile de günümüze ulaştırmışlardır. Bu da *bireylerin ve taşranın kendisini ifade etmesi* imkânının araştırma kapsamına dahil edilmesi imkânını kısmen de olsa mümkün kılmıştır. Şüphesiz araştırmalarda ABCFM, BOA, konsolosluk kayıtları, seyâhatnameler ve sâlnamelerin mukayeseli kullanımlarının artmasıyla bu yöndeki çalışmaların verimliliği belirginleşecektir.

9 5 Numaralı Nişan ve Madalya (1275- 1317), 6 Numaralı Nişan ve Madalya (1317-1328), 8 Nişan ve Madalya (1319-1320), 10 Hanedân-ı Osmani Nişan ve İmtiyaz Madalyası (1311-1334), 17 Teba-yı Şâhâne Mecidi Esâmî (1321-1332), 30 Altın İmtiyaz Madalyası (1309-1320), 40 Madalya Esâmî (1899-1902) defterleri araştırma kapsamında incelenmiştir.

10 *Haleb Vilâyeti Sâlnamesi*, 1320: 327.; FO 195/1720; FO 195/1883; FO 195/1477; FO 195/1368; FO 195/ 1932; FO 195/1976; FO 195/1305, FO 195/1369; FO 195/ 1448; FO 195/1306; FO 195/ 1545 konuya ilişkin kayıt örnekleridir.

11 Amerikan Misyoner Arşivi 640, 641, 642, 643,644, 645, 646, 647, 648, 651, 652, 653, 654, 655, 660, 661, 662, 663. reeller konuya ilişkin incelenen arşiv kayıtlarıdır.

Sonuç

Siyasi tarihin yanısıra sosyal tarih yazıcılığının önem kazanmaya başlaması ile artan şehir tarihi araştırmalarında sıradan insan hayatları tarihçilerin başlıca ilgi alanlarından biri haline dönüşürken, gündelik hayat aktörlerinin bizzat belge üreticileri olmayışları ya da büyük ölçüde buna ihtiyaç duymayışları, tarihçileri süreç içerisinde farklı sosyal tarih yazımlarına yöneltmiştir.

Bu araştırmada ise, ağırlıklı olarak II. Abdülhamid dönemi Urfa'sının sosyal tarihini yazma hedefinin bir bilançosu yapılmak istenmiştir. Nitekim halkın ürettiği hatrat ve mektuplara ulaşamadığı Urfa'da devletin resmi kayıtlarından varlıkları okunan kimliklerin, yaşam örüntülerini tamamlayacak ayrıntıları içerdiği düşünülen farklı kurumsal kayıtlara ciddi mesai harcanmasına rağmen beklenen verilerin elde edilemediği görülmüştür. Beklenen ile elde edilen arasında makasın en açık olduğu arşiv belgeleri ise İngiltere Dışişleri kayıtları üzerinden yaşanmıştır.

ABCFM arşivinin araştırmaya dahil edilmesi ise sosyal rutine dair daha ayrıntılı okumalar yapılmasına hem de bizzat sosyal yaşamın unsurları olarak “kentteki birilerinin” hayat akışlarından haberdar olunmasına olanak tanımıştır. Nitekim misyonerler, kurumsal ve bireysel düzeyde kente kattıkları ve aldıklarını kimi zaman belgelere yansıttıkları ruh halleri ile de günümüze ulaştırabilmişlerdir. Bu da *bireylerin* ve *taşranın kendisini ifade etmesi* imkânının araştırma kapsamına dâhil edilmesi imkânını kısmen de olsa mümkün kılmıştır. Çünkü onlar hem kurumsal olarak belge üretmek hem de yakınları ile yazışmak zorundadırlar ve aynı zamanda Urfa kentinin de en azından belli bir süre için de olsa sakinleridirler.

Zaman ilerledikçe tarih araştırmacılarının belgelere ulaşma imkânında yaşanan artışa farklı bilim dallarından yararlanılması olanağının eklenmesi ile özgün çalışmaların ortaya çıkacağı muhakkaktır. Dolayısı ile artan olanaklar dahilinde araştırmacılar ya mikro düzeyde tematik çalışmalar kapsamında yerelde yaşayan farklı kurumlardan geriye kalan belgeleri mukayese edecekler ya da oluşturulacak projeler dahilinde eş zamanlı olarak yerelde yaşayan kuruluş kayıtları farklı araştırmacıların ortak çalışması ile titiz biçimde okunacak ve bütüncül bir tarih yazımına bir adım daha yaklaşılacaktır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kayıtları: DHMKT D. 2417/G.125; DHMKT D. 950/G.33; DHMKT D. 1921/G.72; DHMKT D. 1935/G.21; DHMKT D.2289/G.88; YMTV D. 212/G. 158; YMTV D. 212/G.16; YMTV D. 212/G. 158; YEE D. 131/G.30; YMTV D. 265/G.60, DHMKT. D. 676/G. 42; DHMKT D. 1861/G.8; DHMKT D. 2010/G. 31; DH. İD. D.2/G.13; İ.YMTV D. 52/G.18; YPRK. UM D.72/G.12; DHMKT D. 1878/G.26; İDH D. 1053; G. 82673; İŞ D. 63/G. 3621; 5 Numaralı Nişân ve Madalya (1275- 1317), 6 Numaralı Nişân ve Madalya (1317-1328), 8 Nişân

ve Madalya (1319-1320), 10 Hanedân-ı Osmâni Nişân ve İmtiyâz Madalyası (1311-1334), 17 Teba-yı Şâhâne Mecidi Esâmî (1321-1332), 30 Altın İmtiyâz Madalyası (1309-1320), 40 Madalya Esâmî (1899-1902) Defterleri.

İngiliz Ulusal Arşivi: FO 195/1720; FO 195/1883; FO 195/1477; FO 195/1368; FO 195/1932; FO 195/1976; FO 195/1305, FO 195/1369; FO 195/1448; FO 195/1306; FO 195/1545.

Amerikan Misyoner Arşivi: 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 651, 652, 653, 654, 655, 660, 661, 662, 663. Reeller.

Sâlnameler: Salname-i Vilâyet-i Haleb: 1320.

Şer'îye Sicili: 23 Recep 1293- 25 Şaban 1296 tarihli Urfa Şer'îye Sicili

Şanlıurfa, Yukarı Telfidan Köyü saha araştırması.

Adivar, H. E. (2005). Mehmet Kalpaklı G. T. (Haz.), *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Bayraktar, H. (2007). *Tanzimattan Cumhuriyet'e Urfa* Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.

Bingöl, S. (2005). Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-yi Mehâkim'deki Üst Mahkeme Kararları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX (19), 19-38.

Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK.

Deringil, S. (2002). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)* (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: YKY.

Fatma Aliye Hanım. (1995). *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamani*. İstanbul: Bedir.

Foucault, M. (2006). *Deliliğin Tarihi* (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge.

Ginzburg, C. (2011). *Peynir ve kurtlar* (Çev. A. Gür). İstanbul: Metis.

Kenanoğlu, M. M. (2007). Nizâmiye mahkemeleri. *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 185-188.

Kodaman, B. (1987). *II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Kürkçüoğlu, C. (2008). *Şanlıurfa 1850-1950*. Şanlıurfa: ŞURKAV.

Nicault, C. (2001). *Kudüs 1850-1948* (Çev. E. S. Vali). İstanbul: İletişim.

Ortaylı, İ. (1983). *Osmanlı imparatorluğu'nun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil.

Seyitdanloğlu, M. (1996). *Tanzimat Devri'nde Meclis-i Vâlâ*. Ankara: TTK.

Tanpınar, H. (2001). *XIX. Asırda Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Urfa. (1984). *Yurt Ansiklopedisi*, X, 7367-7389.

Zürcher, E. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çev. Y. S. Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.